

**שׁוֹשָׁנָה
סַלַע**

אסנה סאז זייל

21.12.1911 - נולדה

נפטרה - י"ב תשרי תשל"ו

6.10.1976

ה מ ת ת

אמרתִי לתת המתת

הגדולה, האחת

לשאתה בראש זקוף,

בעינים צלולות מחיכות,

בידיים פרושות לפני,

ובצעד רונן, אביבי,

מתתי השלמה, האחת,

להביא -

את חיי.

פניה

שושנה סלע איננה -

השיבה נפשה לאלוהים, היום, יום רביעי, י"ב תשרי תשל"ז, 6 באוקטובר 1976, והיא רק בת 65. הובאה לקבר ישראל ביגור, ביום חמישי, י"ג תשרי תשל"ז, 7 באוקטובר 1976.

שלום לך שושנה ושלום לעפרך.
הנה ניצבים אנו בפניך, על קברך הפתוח - בעלך, בנך ואשתו וילדתם, בתך, אחיותיך ומשפחותיהן, קרוביך מכיריך ומוקיריך וכל בית יגור, ומבכים מותך ללא עת.

המר עליך גורלך. מאז חדרה בך המארה לא ידעת יום ללא סבל. אם יש אלוהים בשמים והשטן מסיתו לקרבן-נסיונות, הרי את היא שנוסית על ידו. ועמדת בנסיון. הלכת לעולמך ללא אלה. התייסרת בכל מדורי הגיהנום ולא בירכת את האלוהים.

ימיך היו מרופדים במעשים.
עוד בימי נעוריך, וכבר ידעת עולה של תמיכה במשפחה, ועשית כמיטב יכולתך, ומעבר לה, להקל עליה. כך בתנועה, בהכשרה ובקיבוץ - ביגור. קיום מיגיע כפיים היה לך דת; חיי חברה - אמונה, הגנה עליהם - קודש. ידיך מלאו מלאכה תמיד, ובנאמנות. עזרה לנזקקים - בתורה, בהכנת החיים היתה לך לנר. הפצת הטעם שבקריאה בספר היתה לחם חוקך כל ימיך ביגור ופעולתך נעשית בצנעה, משום צניעותך. משום יושרך החברתי. ארבעים ואחת שנים עשית ביגור, מאז 1935, וכל כולך עלמה יפה ושברירית, שובת לב. רבים זכו בעזרתך, יחידים ומוסדות - לרבים הדרכת דרכם בספר, וליותר מאלה - טיב יגיעת כפיים.

ועכשיו הסתלקת מאיתנו. בשקט ובצנעה, כאחד מקדושי האומה, אשר נאמר עליהם שמסתלקים בחודש תשרי, הוא חודש הרחמים והרצון. אנחנו עומדים כאן כולנו, מרכינים ראשינו בפני גאון ים-האכזריות, המציף אותנו נחשולים, נחשולים, וגורף וסוחף אתו את מיטב האדם, מן החיים אל האבדון.

שושנה, באת אל יגור, הכית בה שורש. בנית בה ביתך, אספת אל חיקך את כל תהפוכות החיים שבקיבוץ ואמרת כי טוב.

עם כל הכאב על האבדון, אנו אומרים לך שלום, ושלום לעפרך. תחונני את אדמת יגור וימתקו לך רגבי אדמתה ויקנן זכרך בתוכנו לעד.

דברים על הקבר ביום ההלוויה.

חזרה

עברו שלושים יום. ימים ולילות, בלעדייך, שושנה. ימי בלהות, מצמיתים כל רגש מהנה ומרנין. ימים קשים כשאל אשר גזל אותך ואינך עוד. לא רחש דמותך במיטתך ולא לחש קולך בחלל. לא בריאה שופעת אהבה ויקר, ולא חולה, מיוסרת ומצוערת, גוברת על האכזר שבתחושות - הוודאות על המוות הקרב. אין עוד שושנה. לא נראך עוד. רק נזכרך.

שושנה נולדה בעיירה קרינקי, השוכנת בפולין הגדולה אי-שם בגבול שבין המרחב הליטאי של המתנגדים, לבין הפולני של החסידים. משפחה ענפה שראשה בר-אורין, מלמד ומורה לילדי יהודים תורה, משפחה מעורה בציבוריות היהודית ובציונות. שושנה שימשה מורה בבית ספר הדתי בעיירה. היא הוכשרה לכך בסמינריון למורים דתיים, ובדרך טבעית נתקבלה להוראה בבית-הספר כזה. כן הומלצה להוראת הדת והשפה העברית בבית-ספר עממי של המדינה.

שושנה חברה פעילה במפלגת פועלי-ציון - צעירי-ציון. ממלאת תפקידים בה ובהחלוץ. נאמנה לעצמה היא יוצאת להגשמה. להכשרה לקראת העליה ארצה. בריסק דליטא משמשת לה תחנת הכשרה ראשונה. משם היא נשלחת לעיירה סמוכה טרספול. נבחרה כמנהלת הפלוגה אשר עיסוקה - בייצור חקלאי ועיבודו התעשייתי - שימורים. שתי הפלוגות - ענפים לאילן העבות - קלוסובה.

כישוריה של שושנה הובילוה לפעילות מרכזית בסניפי המפלגה והחלוץ, ובנודה בדרכיה המשובשות של ארץ פולין לביקורים בסניפים, נקלעה באחד מימי סערות השלג והכפור וחלתה קשות. הגיעה ליוזפוב, - בית ההבראה של החלוץ. יצאה מן העסק חבולה בגרונה שחייבה לחדול מן ההוראה.

שושנה הגיעה ארצה וליגור בשנת 1935. השתלבה בחיי הקיבוץ ללא בעיות. ללא בעיות? אלא שהתגברה עליהן מכוח הכרתה העמוקה שהקיבוץ הנו חברה, וכבכל חברה, יש גם בה סטיות ועיוותים, ולא אלה המכריעים בבניין הארץ והקיבוץ.

שושנה השתלבה בחיי העבודה במשק ונשאה באחריות בכל מה שנקרה לה בדרכה. עבודות-חנוץ בעיר; במפעלי המשק; בהנהלת החשבונות; במטבח; במחסן ההלבשה ולבסוף ב"לגין". כושרה האינטלקטואלי ומוחה החריף, איפשרו לה להכניס שיטה וסדר בכל מקום בו אופשר לה לעשות. בנאמנותה לעיקרון של קיום האדם מיגיע כפיו, נטלה על עצמה את הדביקות למקום עבודתה. כמעט שלא נעדרה ממקום עבודתה. אף בימי מכאוביה בחוליה האחרון הלכה וגררה עצמה לעבודתה ב"לגין", מאות מטרים ברגל, יום-יום, בוקר-בוקר - ליום, למחציתו, לשליש ולרביעו. לא הרפתה עד אשר הכריעה גורלה. אף בשכבה על ערש דנוי, ביקשה להביא לה עבודתה אל ביתה - ביתנו, ועשתה בה כמיטב יכולתה. זה נפסק עם העברתה לחדרי-חולים.

שושנה אהבה ספר. מתוך אהבתה זו, מסרה שעות ממנוחתה לספריה. ערבי יום ראשון בשבוע היו קודש לספריה. שום מכשול לא היה קיים לעכב בעדה מלמלא רצונה זה. רק מחלה קשה היתה מונעת אותה מכך. וכך שבועות על שבועות, משך ארבעים שנה - באים לספריה חברים וילדים בימי ראשון בשבוע ונהנים משירות והדרכה ענייניים, דור ראשון ודור שני. לא מטה לחם, לא קרדום לחצוב בו - בהתנדבות על חשבון המנוחה - אחת ממניחי יסוד הפעלת הספריה הציבורית במשק.

שושנה אהבה פרחים וירק, לא שיעמדו בחדר, באגרטל. היא אהבה אותם בגינה, מטופלים על ידה. היתה מגדלתם, מטפחתם, למיניהם ולזניהם. יוצרת שתיליהם ושותלתם בגינת ביתנו. יום-יום, חול ושבת ומועד, שעתיים ביום, אחר-הצהריים היו קודש למלאכה בגינה. אף בהיותה כבר נגועה במארה, מודעת לגודל האסון, לא נטשה מלאכתה זו. רבים באו לפקוד גינתה של שושנה. מי לפאר שולחנות שמחה להרנין לבבות ומי לפרוש פרחים על קברות יקיריהם, לרכך כאבים, ללטף הלב.

שושנה אהבה את משפחתה. את המשפחה מבית הוריה ואת משפחתה מביתה היא. את אחיותיה בארץ פקדה לעיתים קרובות. שמחה ברווחתן וסועדתן בחולין.

את ילדיה גידלה באהבה ובמסירות. לעיתים שימשה להם גם אבא. ואת בעלה סמכה בעתים קשות ושעות חירום, ושמחה בו בעיתות שלום ורגיעה.

עתה הלכה שושנה - ואיננה עוד. דרך כל האדם - מן העפר אל העפר. כך המוח. אך הלב ממאן להתנחם. כל-כך הרבה סבל ויקר, ופתאום - לא כלום.

יהא זכרה ברוך!

צ ב י

ואת אינך, את אינך, את אינך.
אי זה שם כנטועה וצומחת,
מדממת ארץ ורקיעים מלכדת,
מתנשאת מעל קברך וצופה
אבן לבנה ובודדת.

ואת אינך, את אינך, את אינך.
ימים - סיעת צפריים נסערה,
כאל מכסה אניה נשכרה
נתלים זה אל זה,
זה בזה נחבטים,
באלם קריאה,
נמוגה כקצף בחלל;
את אינך, את אינך, את אינך.

חלפה שנה. כאשר הובאת לקבר ישראל לפני שנה קיימנו בקשתך, "לבוא אל קבר ישראל במסורת העתיקה" ורוח ה'יתגדל ויתקדש' מרחפת בחלל בית העלמין.

היתה כך זיקה לדת. עם כל הכרתך את מציאות החי והצומח עלי אדמות, שקיים מן היש, קיננה בך האמונה בכוח עליון, בלתי נראה ובלתי מושג, המכוון וקובע גורלות. אמונה זו עיצבה בהרבה את מהותך.

בבית העלמין של יגור נחים עשרות חברים, חברות וילדים. אלה שלפנייך באו אל המנוחה, ואף אלה שהתווספו אחרייך. רימה ותולעה אכלה בכל הרך שבגופו של צלם האלוהים. כל היפה והמקסים שבבשרו, כל ההרמוניה המתנגנת מבין שריריו - הכל נאכל ונשארו רק העצמות היבשות, והן מטילות אימה ומורא במראיהן. סמל לכל משחית. "התחינה העצמות האלה" שואל הנביא יחזקאל, והוא מפליג בחזונו - כמיהתו, שאכן תשוב העדנה להעלות רטט של חיים בכל המוות הזה שבקעה. הייתכנו כדברים האלה?! אמנם לא! גם האלוהים איננו (הלא הוא אל אחד ויחיד) כה אכזר, להשיב רוח באפס של השלדים וגל העצמות, למען ישובו אל הסבל ואל החטא של העולם הזה. חיי עולם מצווים רק לאלה אשר בפעליהם היו למזכרת נצח לכל מכיריהם, ואותך נזכור שכזאת.

* *

*

עברה שנה. 365 ימים ארוכים ולילות מתמשכים. בהכילות המחשבה בלילות, עולים אחד לאחד אירועים וחוויות, מעידים כאלף עדים לחוסנך התנועתית ודבקותך בה.

ערכו של יום קייץ בהיר. לאחר מנוחה מעבודתי המפרכת אני פוגש בך, מהלכת בין אבני הלקט שבשבילי נחל-יגור. ידייך משוכלות לאחור וספר בהן. משובתי השיאתני לחבוט בספרך והוא נחבט אל האבנים. לא הכרנו עד אז, אלא שעלכו הספר שנתבע ממני פתח את הקשר בינינו, והיינו לאחד. מוסרה של המילה הכתובה שפע מפיך הישר אל הלב, ונשבה.

טרוד הייתי, בימים בעבודה לפרנסה, ובלילות למשמר. משכננו על פתח ה"סליק". הוטרדנו רבות בשל כך, כאשר צריך היה להכניס או להוציא כלי נשק שונים. מעולם לא עוררת בעיות בשל כך, ואף עודדת אותי בכך. לא אחת הערת אותי משנתי, משחררת אותי מבין זרועותייך, משהגיעו שליחיו של "השחור" או של "הפרדסן" (יצחק י. ומרדכי ב. בלשונו), ודפקו בחלוננו לעת לילה, וקראו לי לטפל במשלוחים של "צינורות", "פריים", "שוורים", "רקמים" ו"חביות" וכו'. לא היה לך חבל. תמיד שלחת אותי למלאכת הקודש, בחיבת "לך שמעון דודי, לך ונהג חיליך...". (בין שיני אריות של י.ל. גורדון.)

החיים בקיבוץ אינם חלקים. זירמם עקלתון כזרם איתן החותר בשוליו, ופעמים אף גורם למפולת. ביקורתך היתה חיובית ולעניין. במגמה לתיקון עיוותים. חייך בקיבוץ היו בהכרה מלאה. תמיד אמרת: "אם הייתי עומדת עכשיו בפני הבעיה אם ללכת לקיבוץ הייתי עונה בחיוב".

השנים עוברות, הצרות חולפות והסבל מצטבר. ימי שחתי בסוהר היו לך למעמסה פיזית ונפשית. יסוריהם של הקרובים מאוד אל נושא הפורענות הם חריפים לאין שיעור מיסוריו הוא. על-אף היותו הנושא כפורענות, הוא חש את בידודו ואת סבלותיו במימדיהם האמיתיים. לא כל מקום סכנה. לא כל התנכלות משפילה. לא כך אלה שמבחוץ, שאינם באים במגע פיזי עם האירועים שבמסגרת הבידוד. אלה שבחוץ רואים הכל מוגדל ומאורך יותר, ומכאן סבלם הגדול יותר. ואת עמדת בזה בתקופת מאסרי, בתקופת שירותי בצבא הבריטי במלחמה נגד היטלר ובתקופת מלחמת העצמאות והקוממיות שלנו.

וכננו הקט, עוד טרם יבין חוויה; עוד לא טעם טעמו של חינוך אבהי, עוד טרם ספג שמחת בן באביו וכבר קפץ עליו רוגזו של בידוד ממנו, ואת היית לו גם אם וגם אב.

לימים, כשנולדה לנו בתנו, ובטרם מלאה לה חצי שנה, נקראתי למלחמת הקוממיות - לצ.ה.ל., אל חיל הרגלים. היתה זו החובה של הגנה על החיים של האדם היהודי בארץ. על קיומו של העם היהודי בתוכה. ואת אישרת הליכתי בגייסך את מיטב כושרך ועוז רצונך להיות לבננו הגדול בן התשע ולבתנו התינוקה בת חצי השנה לאם ולאב. נדרשו ממך כוחות אדירים ואינטלקט עילי, לעמוד באלה בנוסף לתפקידך במשק, ועמדת בכך. מעבר לחרדות, מעל לפחדים, על הבעל העומד בחזית הלחימה על עצמאות ישראל, בקו האש, ידעת לטבוע בילדינו את חותם האהבה למולדת ואת הנאמנות והנכונות להגן עליה בגופם.

וכי מי ידע על כך? אף לא אחד. רק את ואני. לא שספרת לי, לא שדיברת על כך. הרגשתי זאת וראיתי בפגישותינו בבואי לחופשות, בריגשותיך וברגשנותך באותם ימים יפים בהם הענקת לי רוב אהבה ורוך.

וכאשר פגע בך חרמשו של השטן ונסך בך את רעלו, נשאת זאת בחובך ולא גילית אף לאחד את סודך המר. גאה היית, לא גאיונה, גאה, באנושיותך בעצמאותך. סבלך שייך לך. אחת-עשרה שנים וחצי השנה נשאת בדומיה את כאבך; ספרת וחישבת את הלויקוציטים והתרומבוציטים למיליוניהם, כמדען מנוסה, ולאחר כל בדיקה עשית את חשבונך עם המוות... נאבקת עימו ולא יכולת לו. שרית עם הנוראה במארות ודמות אנוש לא אבדה לך.

משך שנה שלימה היית מרוחקת למיטת חוליך, ורוחך האמיצה לא עזבתך. כל כמה שיכולת וכל אימת שאפשר היה, שירתת את עצמך, ואני והילדים היינו לך לעזרה. וכך הסתלקת מאיתנו, בהירת מחשבה, שכלך ישר, ורוחך אמיצה. ואנו נשארנו לזכרך ולפקדך על קברך.

צ ב י

מה אפשר לכתוב על אמא? תאור אישיותה? - זאת בוודאי יעשו אחרים. הרגשות ורגשות? קשה, כמעט בלתי אפשרי, להעלות על הכתב, מה עוד בפני אנשים. זכרונות? - שלי הם בתוכי. מחלה ארורה שמכריעה אנשים מוקדם מדי ומביאתנו לבכי ולרשימות של אחרי!

זכורה לי, בימי ילדות ונערות מוקדמת, אמא בריאה וחזקה מאוד. היתה סוחבת הביתה, בעליה התלולה, דברים כבדים שמשקלם לא תאם כביכול, את קומתה הקטנה (תמיד תמהתי על גובהי מעליה). הייתי הולכת הרבה לבקרה בעבודה, מתוך סקרנות לענייניה ורצון להיות איתה, וכך גם נתגלתה לי בעצם מחלתה. יום העבודה שהיה פעם מלא, החל להתקצר מדי פעם בעוד שעה, אין כוח למשוך עד הסוף. ולא מחמת עצלות או שעמום - לא היו אלה מתכונותיה של אמא. דברים שונים נשמטו מידיה ועברו לטיפולם של אחרים עם קיצור היום. וכשהייתי נוסעת לקרובים היתה רק מבקשת שאמסור שהיא בסדר גמור אם ישאלוני לשלומה. כל זמן שפני אינם מגלים את הסוד, היתה אומרת, מוטב שלא ידעוהו מקורבי ולא ידאגו לי. לא אהבה שידאגו לה - אהבה לדאוג לאחרים.

אנחנו היינו לה כאפרוחי-תמיד בקן. אף פעם לא בגרנו מספיק כדי לצאת מתחום דאגתה. תמיד חקרה ושאלה למעשינו, כשאינה חוסכת מאיתנו הערות ועצות שמקורן בנסיון - חיים רב, וחכמה ופקחות שלא חסרו לה. עד היום אני תופסת עצמי מהלכת לפי עצותיה שניתנו בשלבים שונים של התבגרותי, והגיוןן ואמיתותן הוכיחו עצמם היטב. דרך חייה היתה לפי לתת הרבה ולקחת מעט, לפי שמיעת שני הצדדים בסיפור - מעשה לפני שיפוט חד-צדדי, לפי הצנעת עולמה והעלמת גדולתה הנפשית-רוחנית ככל שיכלה.

עד שהגיעו השנים האחרונות, בהן פרץ הסבל החוצה. וכשפרץ - לא היו לו מעצורים. מותה של אמא לא נמשך דקות, לא ימים ולא חדשים. שנים! ובכל פעם, כשחשבה בקול (כבר היה מעבר לכוחותיה לשמור לעצמה) שיותר אי אפשר, והנה הסוף. היה זה כאילו רק אות להגדלה נוספת של מנת הסבל. עד שלא יכלה עוד לצאת והסתגרה בחדר עם ספרים ותשבצים וסבל נוראי. אפילו לאכול לא יכלה - עד שנמצא משהו שיטעם לה מעט, קשה עליה עיכולו. כך הגיעה לחדרי - החולים - ונשמה בהקלה-מעט, שהנה מטפלים בה ומשגיחים עליה, ואין היא צריכה לעשות הכל לבדה. והטיפול - ראוי באמת להערצה. אבל ההקלה היא זמנית בלבד. אדם מתגלגל במטתו בסבל וכאבים על-אנושיים, בידיעה נוראה ונואשת שדרכו מובילה רק אל המות, ושכל שנכון לו עד הגאולה הזו הם עוד ימים של סבל, שילך ויגבר.

בשבעות הראשונים שלאחר הכל - ראיתי לפני רק את הפנים השדופים והמעוננים של הימים האחרונים, והבכי ניצח בלילות. אח"כ - הלכתי אחורה עם התמונות, תוך שיחזור ימים יפים ובריאים. ושוב בא הבכי, על החלל שנוצר ועל עולם מלא שנחתך.

ואולי רק הרגשה פרטית אחת, אמא. מאז שהלכת קיימת בי הרגשה

חזקה - אף שאיני מאמינה ברוחות- שרוחך מרחפת מעלי ובוחנת כל מעשה ממעשי. ואני מוצאת עצמי מבקרת את מעשי ומוסרת לך דין- וחשבון והסברים והצדקות או התנצלויות - ולפעמים אף מבקשת סליחתך. אולי טפשי מעט, אבל מוחשי ממש. ברוח זו אני גם רוצה לבקש סליחתך על שבשנות- המחלה הראשונות אולי לא קלטנו את גודל הסבל, על שכאשר כבר קלטנו אולי לא הראינו - מתוך נסיון לעודד ולהשכיח - לרגע עד כמה אנחנו יודעים, על שבתקופה האחרונה היינו אולי קצרי-רוח לפעמים ומתוחים, כיוון שמצבך השפיע גם עלינו. ולהבטיח לך שאת קיימת וזכרך קיים. לא בבית הקברות מתחת לבטון ולפרחים, אלא בפנים, בתוך הלב ודרך מעשי היומיים.

תמר

זכר לשונך את לי אורים ותומים

אורך - לא של שמש זוהרת,
אורך שופע מנבכי נשמת האדם,
אור שקרניו סמוגים,
וסומא רואה אותן - כראותן הפיקח,
אור שבזכותו עולמנו קיים ועומד.

אורך - לא של זרקורים ומחיאות כפלים,
אורך זורע זרעי אמונה ויושר
באדמה דשנה - כבאדמת טרשים
והם נבטו על אף השדפון...

תומך - לא של כבשה תמה,
תומך חרוט על לוח התבונה,
וכגודל התבונה גדל התום,
משכנך בנאות ל"ו צדיקים.

ל"ו אינם מתים,
הם חיים - כחיי דורות והבאים אחריהם.

עמדה עם 38

התופעה של המוות המלווה את האדם לאורך כל דרכי חייו, היא טבעית, והחברה האנושית לזחמת עם המוות ע"י זכרון האנשים, זכרון הדור - בכוח הזכרון החי והממשיך את חיי המת.

מחצרנו נעלמות דמויות ונופי-אדם, שבחיהם חתמו וקבעו תרבות-חיים וצורותיהם. חשובות לנו הדמויות הללו, בשל העתיד שוודאי יעלה דמויות אחרות בעולם ובישראל. נדבק בדמויות לבביות אלו ולא ניתן להן להישכח, שילוו אותנו גם עם עליית חיינו בצורתן ובתוכנן המוסרי.

את שושנה הכרתי עוד בחו"ל. אני כנער מהח"צ והיא בת בהכשרת בריסק. כשנסענו יחד לכנס של פלוגות קיבוץ - "קלוסובה" היו הרבה נוסעים לכנס זה, אך משום מה שושנה בלטה בשיחה ובדאגה לכל הנוסעים. דבריה עדיין מהדהדים באוזני בתבעה כצו-עליון: "אין טעם לדיבורינו באם אנו פשוט לא נעמידם למבחן אישי בחיינו היום-יומיים". כזאת פגשתיה ביגור ואח"כ במשפחה - תמיד היתה מזהירה ואומרת "למען האמת יש להילחם רק עם האמת".

איש שיחה היתה שושנה ותמיד בחנה וכיוונה את המילים - האם הן עומדות בפני המציאות. אמת - הדברים היתה בחינת המחשבה שלה, ואהבה את החיים המתגשמים לאור המחשבה והמציאות. במתח החיים הקשה ביותר לא נתנה לזרם לסחוף עצמה וכל אדם קרוב לה. תמיד ידעה למצוא את הניווט הנכון בדרכי החיים.

ככה היא גידלה את ילדיה וניסתה לעזור במחשבתה לכל מיני יחידים שהתקשו לפענח את קשיותם היום-יומיים בתודעתם העצמית - תמיד חיפשה את הדרך לעזרה לזולת.

איש הספר היתה שושנה והתמצאה בכל מכמני הספריה העברית והעולמית בכל הזדמנות ידעה להתחלק בהתרשמויות משאר-הרוח ששאבה מהספרים ומהסופרים השונים.

אולם את חלקה בסבל שמרה לעצמה בקפדנות, וזה עד לרגעה האחרון - להקל על הסביבה.

האם דמותה הגשימה את עצמה? אין ספק שהלכה בדרך חיה זקופה ושלימה עם עצמה עד מר-המוות. ככה אזכרך וככה אחייה בזכרוני את גיסתי שהיתה ואיננה עוד.

הולך ופוחת הדור שבמתח-חיינו השתדל והשריש תרבות-חיים, ובכשרון יכולת הגשמתם היום-יומית הגשים את צווגי התקופה.

יקרות לנו הדמויות האנושיות הללו, דמויות של איש העם על כל המשתמע ממושג זה. בתמימותם, באהבתם ובנטייתיהם לאמת ולצדק, בקיום בני-עמם.

יעקב סלע

נזכרך וננצרך בלבנו לעד.

המחלת של כוח הרצון והנפש

את שושנה היכרנו אך בתקופת חייה האחרונה. בריאותה התערערה כבר, אולם היא נלחמה במחלתה ובחולשתה בכוחות נפשיים בלתי-רגילים.

לאט לאט נודעה לנו פעילותה בשנים הקודמות, בהדרגה נצטיירה דמותה האמיתית של שושנה, ותוך זה גם הבינונו מה קשה היה מצבה. התרגלנו שלא תמיד יכולנו לבקר אצלה, ולא מתוך היעדר הכנסת אורחים, אלא משום שרצתה לנצור בתוכה את סבלה, את מאבקה עם המחלה, ולהיראות אפילו בקרב משפחתה רק כשוב עלה בידיה להתגבר.

בדאגה והערצה לְנוֹיְנוּ את ההתמודדות הזאת בין גופה שהלך ונחלש לבין המחלה המתגברת - עד בוא הקץ המר והבלתי-נמנע.

שושנה הנחילה לנו את המופת של כוח הרצון והנפש, עליונותם על חולשות הגוף. למדנו להעריך את אהבתה לבני משפחתה עד שעותיה האחרונות ואת דביקותה בחיים, דביקות עקיבה זו שבלעדיה אין תקומה לאדם ואין התקדמות לאנושות.

יהי זכרה ברוך.

שרה, זלמן

עין דור

א כאר ווארטער צו שושה'ס

מיינע זכרונות פון מיין ליבער קוזינע שושנה ווען איך האב זיך ג'זעגענט מיט איהר. זי איז געווען די שענסטע מיידעל. איהר פנים האט געשיינט אזוי ווי די זוהן, דער פארשטאנד איז געווען אזוי ווי א פילאזאף און א פסיכאלאג. זי האט געהאט א כאראקטער און א נשמה, אלע מאל געטראכט נאר צו בילדען און העלפען אנדערע. אויב אין הימעל איז דא א גן-עדן דארפטו זיין די פרינצעסען דארט, שושנה.

מיין טייערע ליבע שושנה, האט פילע געליטען פיזיש און ווען די אויגען זיינען פארמאכט געווארען האף איך מיט מיין גאנצען הארצען דאס דו רהסט שטיל, און איך האף דאס דיין ארבייט זאל אנגיין, און ארץ ישראל זאל שיינען אזוי ווי דו, ווען דו ביזט געווען יונג, אין יעדען שטיינדעלע אין משק יגור אין יעדען בוים דארף מען פילען אס דו האסט אריינגעלייגט דיין לעבען דארט. שלאף רהיג מיין טייערע. איך וועל דיר קיינמאל ניט פארגעסען, און האף דאס דער מזל וועט מיר העלפען אמאל צו קומען צו דיר.

יהודית שול

היית לי רעה

קשה, קשה לי מאוד לכתוב על שושנה שכבר איננה בין החיים. במשך השנים אבדו לי הרבה חברים טובים ויקרים. לאט לאט מתרגלים, אבל אותך שושנה, איני יכולה לשכוח ואיני יכולה להשלים עם היעדרך. את היית לי יותר מידידה, יותר מאחות.

זוכרת אני את בואך ליגור בספטמבר 1935. סידרו אותך אז לעבוד במחסן הילדים, שם גם אני עבדתי. היה זה צריף שבזמנו שימש כלול לתרנגולות. עמדו אז להעביר את המחסן למקום אחר. הציעו לך להיות מחסנאית, אך את סירבת.

את עברת לעבוד במקום אחר, אך הידידות בינינו לא פסקה. בינתיים הקמת משפחה וילדת בן. אולם לא הכל הלך אצלך למישרין. צבי נלכד יחד עם מ"ג אסירי ההגנה ונשפט ל-10 שנות מאסר בעכו. זה היה בשבילך הלם גדול מאוד. למרות מצב בריאותך, היית תמיד בנסיעות בקשר לסידורים בשביל האסירים, לפני המשפט ולאחריו. נכנסתי אז לגור איתך בדירתך, כדי שאוכל להשכיב את ישראל בהיעדרך. הייתי כמו חלק מהמשפחה והילדים קראו לי "חייקה של ישראל", עד שצבי חזר הביתה.

כאשר הייתי באה לחופשה בזמן עבודתי בסדום - מצאתי תמיד את חדרי מסודר ונקי. בינתיים חלו שינויים אצלי, אבל הידידות בינינו נשארה חזקה מאוד. תמיד היית מוכנה לעזור ככל שיכולת. ואני, בכל פעם שהייתי בסביבה הייתי נכנסת לבקר אותך, ושאלתי עידוד רב. כל בני המשפחה שלי כיבדו ואהבו אותך.

עכשיו הכל נגמר. היו חיים עם הרבה סבל ומעט נחת.

יהא זכרך ברוך.

חייקה קובלסקי - מרגלית

זכרה של שושנה

יש האומרים שבמרוצת השנים הופך הרופא לנוקשה: מונע מעצמו התקשרות לחולה על מנת לא לסבול מכל התיסכולים הנוצרים, כאשר אינו יכול תמיד לרפא את כל חוליו. אך אני טרם למדתי לסגל לעצמי תכונה זו, והקשר שלי לשושנה היה קשר שהתהדק במשך 11 1/2 השנים שטיפלתי בה. הערכת את המשמעת הפנימית שלה, את המצפון, המוסר ודייקנותה. לא בנקל ניתן לרכוש את אמונה, "דוגרית" היתה תמיד בדיבוריה ובהתנהגותה.

תחילת מערכת היחסים שלנו היתה זאת של רופא ופציאנט, אך עד מהרה נהגנו לגלוש בשיחותינו מעבר לנושאים של בריאות. הכרנו, באמצעות השיחות, זו את המשפחה של זו, עקבנו אחרי התפתחותם של הילדים. הרבינו לשוחח על הקורה בארץ, הן מבחינה בטחונית, הן מבחינה חברתית. לרוב הזדהינו בהשקפותינו.

ידעתי, שביום ששושנה היתה צריכה להופיע במרפאה, היתה מקדימה לבוא בין הראשונים, בדייקנות למופת, ומקדימה אותי. מספר 1 היה תמיד מצורף לתיק שלה. במשך השנים, הלך מצבה והדרדר, ובצער רב ראיתי איך שכל כולה הולכת ומצטמקת, נעלמת.

עצובה, עמדתי לידה בשנה האחרונה לחייה, כאשר הסבל הלך וגבר, ואנו, "הרפואה המתקדמת" עמדנו באוזלת יד ולא יכולנו לעזור לה, לרפא אותה, אפילו לא להקל עליה. לאחר 11 1/2 שנה של היכרות, הותירה שושנה חלל מאחוריה. היא, שיחותינו, חסרים לי.

שושנה, לא נשכחה מאיתנו, ואין אפילו צורך להוסיף את שם המשפחה, כי כאשר אחד מאיתנו מזכיר את השם שושנה, ברור שכוונתנו לסלע שושנה.

ד"ר א. טטרסקי
מנהלת המכון ההמטולוגי
ובנק הדם
מרכז רפואי רמב"ם

אם לא שנית	לא נבה לבי.
ודוממתי נקשי...!	ולא נמו ציני.
נמול עלי אמו	ולא הלכתי בגדולות
נמול עלי נקשי.	וקנקלאות קפני.

(תהלים קלי"א)

בקיבוץ הכשרה טרספול

אני מעלה בכתב זכרונות ואירועים משותפים שהיו לנו. כדי לספר על שושנה רציתי להקדים ולומר שבהכשרה בפולניה, בקיבוץ טרספול מנינו לא הרבה אנשים, כמה עשרות בתחילה. והיות שידעתי עברית טובה מהכית ניהלתי את הפלוגה כמו בעלת-בית במשפחה.

מאוחר יותר גדל מספר האנשים והיה צורך בכוח חזק יותר. נתקלתי בקשיים, ואז, כמו שמש זרחה עלינו, הופיעה שושנה לויך מקריינקי. עבדנו יחד במזכירות. שושנה היתה בעלת כושר ניהול מצויין והצטיינה בתבונתה, בחכמתה ובהשכלתה. הפלוגה התנהלה הרבה שנים בצורה טובה, אבל לא תמיד היה מצב הפלוגה קל ומזהיר.

זוכרת אני זמנים כאשר המצב הורע. חלו הרבה חברים ולא יצאו לעבודה. האיכרים הפולנים לא רצו לתת עבודה לבחורות היהודיות, והיה גרעון כספי. היה רעב, פשוט לא היה לחם. ואז אני זוכרת את שושנה, כמו אמא, שדואגת לילדים שלה - כך דאגה שושנה לאנשי הפלוגה. היא הלכה לאופה ועשתה סידור כדי שיביאו לחם, והתשלום עברו ישולם יותר מאוחר (היה זה סידור כעין הלוואה בתשלומים).

מאוחר יותר אושרו כמה חברים לעלות ארצה. שושנה ואני יכולנו לעלות ארצה, אבל שושנה סירבה באומרה: אני עוד לא יכולה לעזוב את כולם. אני צריכה להישאר פה. שושנה אמרה זאת משום שהרגישה שזקוקים לה, ובאמת הרי היא היתה כזאת שאת מקומה לא כל אחד יכנל היה למלא.

קיבוץ יגור אבד אבדה יקרה שאינה חוזרת. דמותה תישאר תמיד חקוקה בזכרוני.

יגעמו לה רגבי עפרה ויהי זכרה ברוך.

חיה שלגי

ידידות של שנים

שושנה, זה טיפוס, אופי, הגיון, טוב לב וחרिפת אבחנה. כזאת נצטיירה בזכרוני, עוד משחר נעוריה. נערה, כמעט ילדה, היא היתה בבואה אלינו ללמד עברית לילדים, כאמדור העיירה, מעיר הולדתה קרינקי. כבר בצעדיה הראשונים, בתוך חברתנו הצעירה, כבר אז התבלטה בהגיונה ובשכלה הבהיר, בתגובותיה למאורעות החברה, וכן עניינית - בביקורתה על אנשים ומעשים.

זוכרת אני מסיבה אחת בהחלוץ בעיירה, שושנה כתבה פליטון ביקורתית. כמה קלעה למטרה, בעדינות אבל בחריפות, ובדייקנות על אנשים ומעשיהם. כבר אז התקשרנו בקשרי ידידות וחברות עמוקה.

שושנה חזרה אחר כך לקרינקי, המשיכה ללמוד והיתה למורה בבית הספר העברי בעיירת הולדתה. אולם דרכי חברות וידידות לא תמיד מקבילות ושלוכות. אני הגעתי להכשרה בשחריה ושושנה להכשרת קלוסובה. נפגשנו מחדש בארץ ושושנה ביגור.

עשרות שנים לא נפסקה ידידותנו גם כשנישאנו ונולדו ילדים. ביקורינו ההדדיים, אנחנו ביגור ושושנה עם משפחתה בתל-אביב, היו תמיד חוויה. גם בימי חוליה הממושכים, בסבלה ובכאביה, ברצונה העז ובמאמציה העליונים לעמוד בסבלה העז היינו נפגשות. גם עם הילדים, ואפילו עם הנכדים. עד שבא היום הנמחר ושושנה איננה עוד.

זכרה לטובה לא ימוש מתוכנו.

חיינקה רזניק

שנים התנפנפו מאחורי כתפך
כהתעופף כנפי הפרפרים,
וזכרי ימים עלי דרכיך
בעינך הכחילו כבקרים.

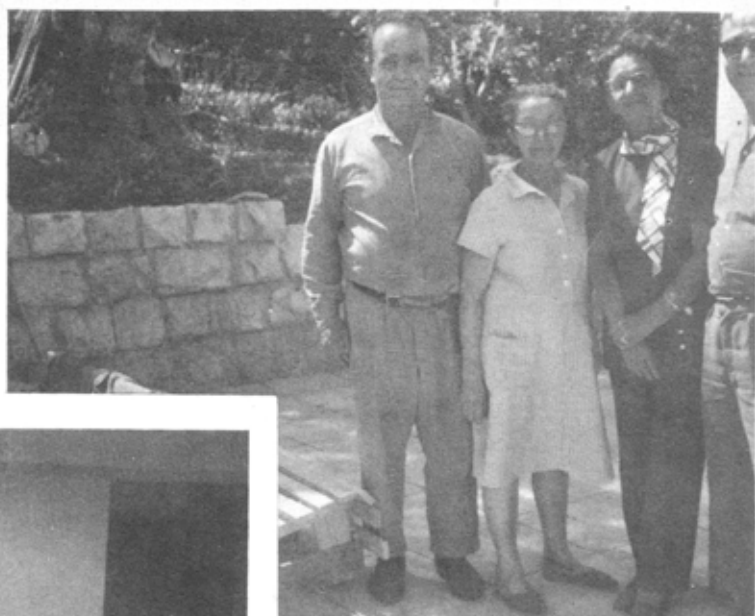
על גבך הצליפו לך ימך
ונתלו עלי כתפך בכל כבדם -
את צחקת בלבן כל שניך,
את צחקת בכל לבך התם.

צחקת... עתה אלמות שפתך
וראשך תלוי באין אונים.
הרגע האחד כפה עלו עליך
כבד ומר מנטל דב-שנים.

פניה

זכרה ואכזרה

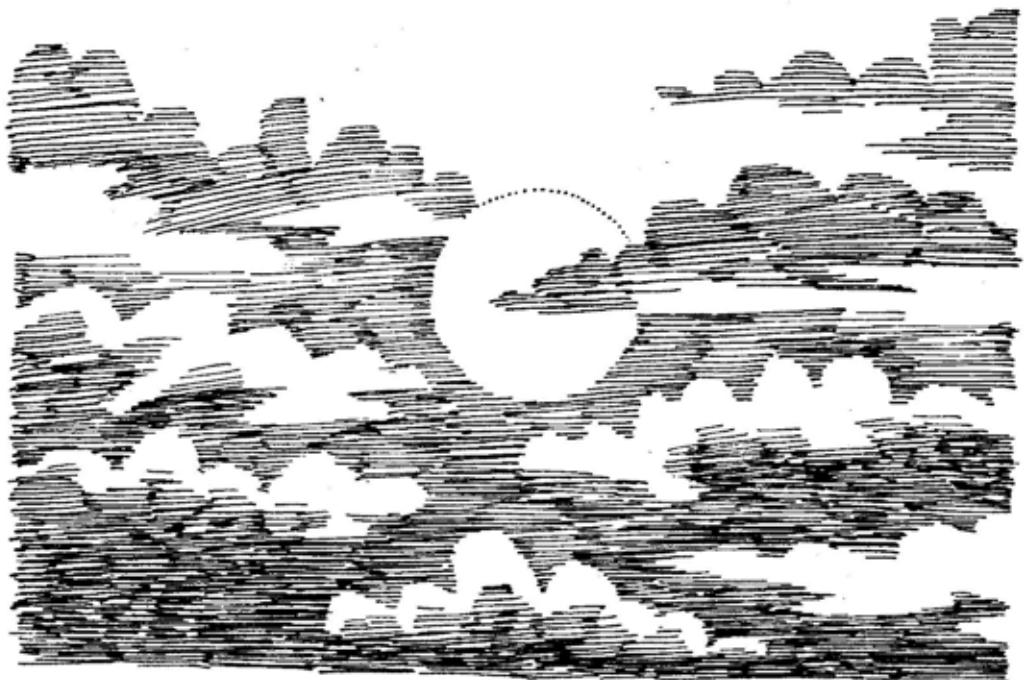
זכורים לי היטב נעוריה של שושנה שהלכה לעולמה ללא עת. היא גדלה במעמד הפועלי, גמרה את בית הספר העברי בעיר קרינקי שבפולין, נכנסה להלכות החיים בבגרות ובפשטות, ריכזה והדריכה את החברים לערכים, וידעה להקנות לאחרים מהידע שלה. כל החברים סייעו בידה ועזרו לה להמשך הדרך שהיה לה יקר מאוד. כולנו היינו מלאי הוקרה.

אחד הדברים בהם התבלטה כמדריכה ומחנכת - כאשר ידעה להתחלק עם נוחיותה האישית למען החברה כולה. כשיצאה להכשרה קיבוצית, גם כאן בלטה כמוליכה. היא היתה פעילה במזכירות הגוש וחינכה לערכים שציינה לה עם תקופת התבגרותה. היא התבלטה כצנועה, שקטה ונעימת הליכות.

בפגישתנו הראשונה בארץ הרגשתי ששושנה הגבירה את חשיבות הערכים ושמרה עליהם, נדמה לי, עד סוף ימי חיה. זכורה לי היטב תקופת ישיבתו של צבי בכלא עכו. לא היה מורגש שהיא מדוכאה. היא שלטה על עצמה. מכיוון שידעה היטב שהיא צריכה להיות אמא טובה לילדים, ולא אבדה את המוראל כלפי חוץ וכלפי פנים. כשהמחלה תקפה אותה השתדלה להסתיר את החשיבות שבדבר. בכל אופן ככה התרשמתי עד פגישתנו האחרונה.

זכרה ישאר אצלי חרות לעד.

פסח פרתי

סינה באלה

בלבי שמורים זכרונות מאירים משושנה.

בשנת 1958, בזמן הריפטריאציה מברית-המועצות לפולין נפגשנו - יצחק ואני - עם בן דוד של צבי, חיים עם המשפחה. התיידדנו איתם וגרנו בדירה אחת. כאשר הגשנו תעודות לסידור הנסיעה לישראל החלטנו שמקומנו בארץ יהיה יחד איתם בקיבוץ יגור. אולם בהגיענו לנמל חיפה "לקחו" אותנו לקיבוץ אפק. כשנודע לשושנה וצבי הם הצטערו מאוד ובאו אלינו לאפק, כדי "להחזיר" אותנו ליגור. אז הכרנו את שושנה.

שושנה אירחה אותנו בלבביות רבה, סיפרה לנו הרבה על חיי הקיבוץ ועל עצמה, ומאז נקשרו בינינו ובין משפחת סלע יחסי ידידות, כאילו צורפנו על ידי שושנה וצבי למשפחה שלהם. היינו מוזמנים תמיד לכל האירועים המשפחתיים, וכמובן שאנו שיתפנו את שושנה וצבי בכל האירועים והשמחות שלנו.

פעם פגשתי את שושנה בסניף קופת-חולים בחיפה, וסיפרה לי שכואבת לה הרגל. כעבור כמה זמן הגיעה אלינו לאפק יחד עם צבי לערב "זה הסוד שלי". בערב זה סיפר צבי את סיפור ה-מ"ג בכלא עכו בתקופת המנדט. אז הכירו בשושנה כבר היטב סימני המחלה הנוראה.

פעם אחרונה, בסתיו לפני שנה, ליויתי אותה בדרכה האחרונה.

זכרה המאיר שמור בלבנו.

משפ' וולוצקי

קבוץ אפק

אקבל את הדין, אין תלונה בלבבי
הן אדמו שקיעותי וטהר שחרי,
ופרחים חיכו בצדי נתיבי
בעברי.

מה עגום
נתיב אדם בעולם הזועם!
על כולנו במחיר החיים לשלם
את מעט הרבש הטעים.

רחל

שושנה בלגין

שושנה... חייה עברו לעינינו מאז באה ארצה, ליגור, כצעירה - חלוצה. ראינוה כאדם תוסס, מתעניין בכל, ובעלת הכרה ורצון לחיות אקטיבית את חיי הקיבוץ. ראינוה ממלאת תפקידים שונים במשק, ותמיד במסירות וביוזמה. היא השתלבה במהירות בחיי החברה, היתה מגיבה בחריפות באסיפות הכלליות במשק על כל מיני תופעות שליליות בחברתנו. גם ביחסי שכנות היתה תמיד אקטיבית בעזרה בשעת הצורך. היא שימשה גם כתובת להתפרקות נפשית של חברים מבוגרים, כצעירים, על בעיותיהם האישיות. כמה וכמה חברות וחברים, ביניהם גם צעירים, מצאו אצלה אוזן קשבת, לב קולט וכנראה גם עצה בבעיותיהם האישיות האינטימיות ביותר. היה לה מוח אנליטי חריף וזה התבטא בעבודה ובחברה. מאז נהנינו משיחה איתה, בה ידעה ללכך בעיות שהתעוררו בחברתנו.

במשך שנים ראינוה משקיעה עמל יחד עם חברים אחרים באירגון הספרייה של המשק. שושנה היתה מחליפה ספרים לחברים, כמובן, בהתנדבות - וכמרבה בקריאה ידעה גם להמליץ לחברים על ספר טוב ומתאים. בין היתר היתה גם מלמדת עברית - קרוא וכתוב - לחברים שקופחו בצעירותם או בילדותם מבחינת השכלתם.

שושנה החלה את עבודתה בהנהלת החשבונות של "לגין" עוד טרם היות לגין, אלא פחחיה בצריף ע"י המסגריה ששימש קודם לתעשיית עציצים. את החשבונות היא עשתה תוך כדי עבודתה בהנהלת החשבונות הכללית של המשק בצריף שעמד ע"י הגשר הקרוב לחדר היומן של היום. היא עברה לעבוד במשרדי לגין עם התרחבות המפעל, בשנת 1962, בערך, כשלגין עברה להנהלת חשבונות עצמאית, היא נרתמה לארגון המשרד ועבודת הנהלת החשבונות מחדש בכל ידיעותיה ויוזמתה, בלי לחוס על זמנה וכוחותיה. שושנה ידעה יסודית את מקצוע הנהלת החשבונות, מה שכמובן התבטא תמיד בדיוקנות בעבודה וגם בעזרה במשרד לאחרים.

דייקנית ומקפידה על קוצה של פרוטה במישור החשבונאות - עקרונית, וברצונה העז לשמור על האינטרסים של המפעל, עסקה לכן בין היתר, בביקורת חשבונות שוטפת ובייחוד - אם משהו לא השתווה, מתוך ידיעה שהיא המתאימה ביותר לכך; היא היא שיש לה הסבלנות הדרושה למיין, לפרק ולפרט את כל היחידות לסוגיהן, לבדוק ולחטט עד שתמצא את מקור הטעות. כשחלתה היתה משתדלת ומקפידה להגיע לעבודה, ולו למספר שעות בלבד, גם כשהדבר כבר היה למעלה ומעל לכוחותיה. יותר מכך, גם כשכבר היתה רתוקה למיטה, היא דרשה להביא לה עבודה הביתה. בחודשים האחרונים לחייה, כשמצבה החמיר מאד ושכבר כולה סבל ומכאוב בחדרי החולים, היא עדיין היתה מתעניינת בנעשה בבית החרושת, ולא פעם רחפה כאילו באשליות ואמרה מדי ביקור וביקור אצלה: "אתה שומע, אני מקווה שבשבוע הבא, אגיע לכמה שעות לעבודה".

הייתה לה מין גישה מיוחדת, או אפשר לקרוא לכך אהבה מיוחדת לפרחים. גינתה שהייתה מעבדת ומטפחת אותה בשארית כוחותיה הייתה לסמל בסביבתה, והיו בה פרחים כמעט במשך כל השנה. היא נהנתה הנאה מרובה בחלוקתם לכל נצרך בלי הבדל בין ידידים או חברים שלא היו לה איתם שום קשרים מיוחדים.

בחודשים האחרונים לחייה, כאבנו את מאבקה הקשה והמר למען החיים אך לשוא.

רות עשת, יעקב ברקן (בורובסקי) משה זילברמן
חבריה לעבודה ב"לגין".

השכנות טובה

היינו שכנים הרבה שנים, די מספיק זמן להכיר זה את זה. יש להגיד שהכרנו את שושנה טוב. היא היתה טובת לב, כשהיתה שמחה אצל מישהו מהשכנים היתה עוזרת ללא לאות. היא היתה מכניסה עוגה לשכן עבור ילדיו מכיוון שלא היה מי שיעשה לו עוגה, כשהיה בא אורח לשכן והשכן לא היה בבית, היתה היא המכניסה אורחים ומקבלת את האורח בחדרה עד שבא השכן. שושנה היתה עוזרת בעצה והדרכה לשכנים בטיפול בגינות, ובהשלמה לכל זה היתה בעלת מוסר ותוכחה.

גם באסיפה וגם לחבר בפנים היתה אומרת את האמת, דבר שכולנו לא אוהבים כל כך. היא היתה איש עבודה, וגם שהמחלה כבר קיננה בה הרבה זמן היתה באה מוקדם בבוקר למשרדה בלגין מפני שלא סבלה את השמש. היא היתה מבקרת קשה על שלא שמים יותר דגש על עניני עבודה שנחלשה. היא החליפה ספרים בספריה בתורנות. בזמן מחלתה היתה עוד הולכת לספריה ובקושי חוזרת הביתה. שושנה היתה איש הספר ושמרה על מסורת. היא לא רצתה לעבור לשיכון ותיקים יותר טוב מפני שהיתה קשורה לכרמל, לבוסתן, לנוף שעל יד דירתה. כשסגרו אצלם את המרפסת עוד הזמינה את השכנים לשעבר, ובאחרית כוחותיה כיבדה אותנו במשקה וקינוח.

הגורל לגמרי לא פינק אותה, והמחלה הממארת הטישה את כוחה וראייתה הרבה הרבה זמן. שושנה לא התלוננה, היא קיבלה את זה בשקט. ובזמן האחרון לא רצתה שיבקרו אותה ויראו אותה בסיבלה. היו רק כמה חברים שקיבלה אותם. שושנה הלכה מאיתנו כאשר טרם גמרה את מלאכתה.

היה אדם ואיננו עוד, יהי זכרה שמור בתוכנו.

לצבי ולמשפחה ניחומים, אל תדעו עוד שכול ויתמות.

חוקה ויצחק

סיקחות רבת חן

זכורה לי שושנה מהשנים ההן, שנות המצור והדמים. ביד האחת מחזקת בשלח, והשנייה - באמת הבניין. מדי עברי בערבים דרך שער המשק שליד צריף הנוטרים, הייתי רואה אותה על הספסל הסמוך בשדרה, ושמע את קולה כשהיא משוחחת בעירנות עם אנשי הבטחון. בזכרוני נחרתה דמות של צעירה עירנית, מליאת מרץ, מעורה בחיי הארץ ופעלתנית. ואכן, גורלה קשר אותה עם רַע הנושא בעול הבטחון, אשר עקב פעילותו נפל בגורלו להינתק מחיק המשפחה ולהיכלא בבית כלא של ממשלת המנדט. את גורלה נשאה שושנה דומס, באומץ ובהכרה, כי זה מנת חלקם של הלוחמים להגנת המולדת.

עברו שנים, שנות ויכוחים על אמצעי התגוננות מתאימים, שמירה קפדנית וערה על כל מבואות המשק לבל יחדור זר ומתנכל. היא תרמה את חלקה בעידוד ובתמיכה של רַע. אולם בעיקר בטלה חלקה המר של תקופת המרי והמאבק כְּשֶׁרַע לחייה צבי, נכלא יחד עם אנשי המ"ג בכלא עכו לזמן ממושך. באומץ, בהכרת חשיבות הפעולה שנעשתה, נשאה שושנה את סבל הניתוק והבדידות כשיחד עם כולנו ציפתה לימים טובים יותר. לימים של שיחרור וגאולה.

באו שנים של תסיסה רעיונות וויכוחים סוערים, חיכוכים ופילוגים. כמה שנים הייתי מרוחק ולא נזדמן לי להיפגש עם שושנה. אולם שככה הסערה, נרגעו הרוחות. חזרתי אל ביתי. נזדמן לי אז אי אלה פעמים לשוחח איתה, והנה נתגלה לפני אוצר בלום של יהדות שורשית, הבנה מקיפה בנבכי הדורות, וחכמת חיים מבריקה בפיקחותה רבת החן. שאבתי מלוא חפנייים הנאה וסיפוק. אכן עליה נאמר: "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה".

כמה צר שכה הימר לה גורלה בשנים האחרונות, שנות יסורים והיאבקות עם מר המוות. את כל זה נשאה בגבורה עילאית, ובאימוץ כל כוחות הנפש לקבל גזר הדין, שנגזר עליה, בהבלגה ובהשלמה.

עולם מלא של תורה ופקחות; חכמת חיים ואתבת ישראל ירדו עימה שאולה.

נצר מאוד מאוד.

מ. כהן

שנים חולפות. גורל כל בני חלוף -

מיתה; גזרה היא זו, גזרה נצחת.

ידענו קץ כל חי, אולם הטוב,

טוב האדם - הוא לא ירד לשחת.

יוסף אחאי

שנה החברה

קשה עלי הכתיבה בכלל, ועל אדם שאיננו - בפרט. קירבתי אליך נוצרה, מאז עבודתך המשותפת עם שמואל ז"ל, בהיותך מרכזת המחסנאיות ושמואל כחייט. התגוררנו גם בבית אחד ושררה שכנות טובה בינינו.

לא תישכח ממני מסיבת הסיום שערכנו יחד בחדרך, לילדינו זלמן ז"ל ותבל"א תמר בתך. מה רבה היתה אז השמחה שלנו, ושותפים היו לה גם האורחים. אך כל זה היה...

תמיד אזכרך לטובה, ובייחוד כאשר פקדו אותי האסונות, ואת זו, אשר היית מנסה להקל עלי ולעזור לי בעת צרה.

לא ארכו הימים ועברתי לגור בדירה אחרת ומשום מה לא הזמנתיך לבקרני בדירתי החדשה ואת, על אף כל זאת הבנת לרוחי ולא חיכית להזמנה ויחד עם צבי יבל"א, באתם אלי ולא בידיים ריקות. כאשר פקדה אותך המחלה והיית רתוקה למיטתך - לא עלה בידי לגמול לך ביקורים רבים, מחמת הצרות. גם בהיותך בחדרי החולים, לא היה זה מן הדברים הקלים והנעימים להכביד עלייך בשיחה ופגישה. הרגשתי, כי אלו קשים עלייך במאוד. כך תמו פגישותינו - וחבל.

יהי זכרך ברוך לנצח.

חנה י.

אי התבונה

מיילדותי הכרתי את שושנה. בנות עיירה אחת היינו. מה שאפייך אותה, היו תבונתה וכישוריה. עם תום לימודיה בביה"ס, החלה בהוראה. בעלותה ארצה, הצטרפה ליגור וכאן שוב נפגשנו. שושנה ז"ל, בדרכה המיוחדת לה, היתה חביבה עלי תמיד. בעת שמחה או עצב, היתה שומרת על קשר, מתעניינת בנעשה, ומוכנה לשתף אחרים בכל אשר לה, כגון פרחים מגינתה או פירות מעצה. זו היתה דרכה וזו תכונתה.

והנה, פקדה אותה המחלה, ממנה סבלה מזה זמן רב ולא גילתה לאיש, כדי לא להכביד על הזולת. לשאלה - מה שלומה, היתה תשובתה - יהיה טוב. לא היתה מתלוננת ועשתה מאמצים לא ליפול ברוחה. אך לא עמדו לה כוחותיה והמות הכריעה.

צפורה ניב

לתינו מאותה העיר

שושנה היא בת עירי, אבל לא זכרתי אותה מהבית, כי בגיל צעיר עזבתי את בית הורי ולמדתי בחוץ, אך זכרתי את הוריה, בעלותה ארצה הגיעה שושנה ליגור, ואז הכרתיה. היינו נפגשות לעיתים קרובות. נעים היה לי להיפגש עימה ולשוחח על דא ועל הא. היא היתה איש שיחה מעניין, אישיות! בעלת עמדה, כשרונית, אישה חכמה וחרוצה מאוד. לא היה דבר שלא בהישג ידה.

שושנה ידעה לקשור קשרי ידידות. תמיד היתה נכונה לעזרת הזולת, בצנעה ובשקט. היא היתה איש הספר. נראה לי שאין ספר בספריה שהיא פסחה עליו. את התורנות בספריה מסרה תמיד ברצון, וגם בימי מחלתה לא ויתרה על כך, עד שכשלה ונפלה למשכב. בשיחותינו תמיד הפתיעה אותי בתפיסתה ובזכרונה.

שושנה אהבה מאוד את החצר ליד ביתה. הגינה היתה מטופחת למופת. כל צמח גדל לתפארת. ביד אוהבת היתה קוטפת את הפרח ומחלקת בין הידידים.

החיים לא שפרו עליה. היא היתה חולה הרבה שנים, תקופה ארוכה, אך ידעה להתגבר ובאה כל יום לעבודה. אולם הגיעה תקופה שלא יכלה כבר להגיע לעבודה, ועבדה בחדרה בשכיבה במיטה, כי לא רצתה לוותר על יום העבודה.

מחלתה גברה עליה וסבל רב היה מנת חלקה. היא עברה לחדרי חולים. הרבה זמן שכבה וסבלה מאוד מכך שצריכים לטפל בה, והיא אינה יכולה לעזור לעצמה.

נקטעו חיים - אין יד מסוגלת לעזור.

אזכרך שושנה בשמחתך ובסבלך.

בריינה

לזאתה

המגע הקרוב, כמו למשל במקום עבודה, הוא האמצעי הטוב ביותר להכיר אדם, אם כי אין להוציא מכלל אמצעי גם שכנות. לא נתמזל מזלי ולא נתממשו שני האמצעים. לא גרתי בשכונתה, וכך גם לא עבדתי עם שושנה בכל עבודה שהיא יחד. אולם דייה שיחה לעתים מזומנות בחדר-האכילה.

גם בהיותה ספרנית לא נמנעה מלעזור בהתאמת הספרים לחברים. גינתה היתה יפה ומטופחת והעניקה לרבים מהמבקשים את הפרח הדרוש. עת רבה היתה מרותקת למיטת חוליה, והייתי מבקרת אותה מדי פעם. שמתי לב, כי עוברת עליה תקופה של סבל רב. השתתפותי הכנה בצערם של צבי וכל בני המשפחה.

איטה בנארי

הדליות לא נבטו

החבירות שלי עם שושנה התחילה מיום שעברתי לגור בשיכון הוותיקים הראשון, לא ע"י יחסי שכנות, כי היא גרה כמה מאות מטר ממני. זה לא היה ע"י קשרי עבודה, כי אני עבדתי אז על טרקטור, והיא מהנהלת חשבונות. החבירות באה ע"י צרוף מקרים. שושנה היתה אישה חולה, ההליכה היתה קשה עליה, והדרך הכי קצרה מהנהלת החשבונות לביתה, היתה עוברת ע"י הבית שלי שהיה פעם ואדי, דרך לא דרך, סלעים ובורות.

ראיתה הולכת ובכל פעם נעמדת, שואפת אויר וממשיכה הלאה. חשבת בלבי, במה אפשר להקל על אישה זו בדרכה הביתה בדרך לא דרך? והחלטתי: בטרם אסדר את הגינה ע"י הבית - אסדר שני שבילים נוחים להליכה, ובזה אוכל להקל עליה במעט.

סידרתי שני שבילים נוחים להליכה, שפכתי חצץ דק, ובכל פעם שהיתה עוברת דרכי, היתה מברכת אותי על שהקלתי עליה את המעבר. אחרי שסידרתי את השבילים התחלתי לסדר את הגינה. עשרות מריצות אדמה שפכתי עליה, עקרתי סלעים, כיסיתי בורות, והנה קמה גינה עם שני שבילים נוחים. ועכשיו נשאלה השאלה מה לשתול.

שושנה, בהיותה עוד בפולניה, למדה בין היתר גם ביולוגיה ובוטניקה, ככה שהיתה לה ידיעה וגישה לצמח. בראותה איך שאני עמל לסדר את הגינה שאלה אותי פעם, מה אני רוצה לשתול כאן? ענית לי שטרם החלטתי, ואיני יודע עוד מה להחליט, היא יעצה לי איך לסדר את הגינה ואמרה לי: אני אתן לך כמה שתילי דליות. נתחיל מדליות, לבסוף כל הגינה היתה תפוסה דליות מכל מיני צבעים, והודות לה היו לי דליות לתפארת, לי ולכל השכנים מסביב.

15 שנה נהנית אני והשכנים שלי מיופי הדליות והנה צרוף מקרים משונה. מיום ששושנה הלכה לעולמה גם הדליות שבקו חיים, והשנה אף דליה לא נבטה.

תהיה נשמתך צרורה בצרור החיים.

יצחק וייסמן

מִשְׁרֵן זָרִית אֶסְתַּפֵּל בְּחַיִּים הַחֹפְזִים עַל פְּנֵי.

שְׁלוֹם לַהֲלוֹכִים! הֲאֵם אֶתְאַוֶּה גַם לְשֵׁל ?

וְלַתֵּת, רַק לַתֵּת, פְּלִים לֹא דִי ?

(יחז)

שונה האדם

יש, ודנים את האדם ואופיו לפי הבעות פניו, ולפעמים גם נרחעים מפנים, כביכול, זועפים, אולם, קורה, ואלה מטעים. כי נסחרות כנותו וכוונותיו, ויש רק לחשוף אותם. תחילה, עם ראשית היכרותי את שושנה, דומה היה כי אין היא לעולם מעלה חיוך על שפתיה, ודיבורה נשמע תקיף, וכאילו אלם תקף אותי. אבל הייתי תקיף בדעתי, ומנסה להבינה ולהעלות את הנסתר בה, וזאת כדי לבחון אותה ואת טיב כוונותיה.

לא ארכו הימים וההצלחה האירה לי פנים. ואמנם באיטיות, אך בביטחה, עמדתי על זהותה האמיתית. שכן בקירבה לב טוב וכוונות טובות. רגישותה הייתה רבה והיתה מגיבה בסלידה ובפסקנות על כל דבר שנראה לה נעדר כנות וכוונות טהורות. שושנה ז"ל הייתה נכונה מאוד והבינה לרוחו של חבר הבא איתה במגע, וכגודל כנותו של בן שיחה, כך גם יחסה וגישתה אליו ולדבריו. לא נמנעה מלומר דבריה בגלוי ולעיני רבים, אם לחיוב ואם לשלילה, ודבריה היו שקולים ומדודים. הקיבוץ היה לה לדרך חיים ומסלול, בהם צעדה בטוחות וללא פנייה. כוונותיה רציניות ואף תקיפות, כי איכפת היה לה, ולא יכלה לשאת סטייה כלשהי מערכי חיים בקיבוץ. בכל בעייה, קלה כבחמורה, לא סתה מדרכה ומדעתה שנראו לה צודקים.

מזה שנים אחדות המעיטה שושנה להיראות בציבור, וכן גם קולה לא נשמע. בשבילה היו אלה סבל וצער על אי-יכולתה לשתף עצמה ולתרום את חלקה לביתה, לו הייתה מסורה.

כזאת אזכרנה.

מ. איזן

אחרי נותי

... וגדול מאד, מאד הכאב

היה איש - וראו: איננו עוד,

ושירת חייו באמצע נפסקה;

עוד שיר מזמור אחד היה לו,

והנה אבד המזמור לעד,

אבד לעד !

זכרה

כשמה יש צרוף-משמעות יאה לה. איני יודע חייה למלואם; כפרוץ אדם לדרכו בתקופת זוהר נעוריו. אבל שושנה היתה בחוג הראיה שלי - בחוג הראיה והעניין - ביגור; ברקע להגשמה חלוצית, למבחן אישי, לעמידה מתמידה של מתיחת הגוף והנפש. כל-כך פתאומי, כאילו, המעבר החותך, הטרגי, בין בריאות בוטחת מופגנת לחיי-אכזב שמזמן גופו של אדם, הכושל במאבק הזה של עמל ויגיעה שוחקת. הרצוי - הרתימה-הסחיבה המשותפת היא מעל הכוחות, והרצון לא להישמט אינו מכריע.

אבל כבודה של שושנה לא נתמעט. שנים ארוכות של סבל לא הוציאוה מן השורה, מן החברות, מן השיח עם שכנים וקרובים לה. אף זאת, הביטחון האופייני לה לא עזבה בכל צעדיה והליכותיה - ולא מלבר. לא היתה זאת העמדת-פנים חוצצת, סוגרת על רשות היחיד. היא היתה אישיות חזקה. בנעוריה בחרה בדרך חיים קשה חלוצית, ואם הגוף לא עמד, הנפש לא שחה.

איננו יודעים עתידנו. מה מונה לנו עד יום אחרון, מה חבלים יהיו מנתנו. יש מאוויים כי לא יחולל כבודנו בכל שגזור.

אם אפשר כביכול "לקנא" בפני הוודאות הצפויה - הרי זו הקנאה: עד כלות לשמור על הכבוד ונוכחות-הנפש, השקט והגבורה, כפי שצינו את שושנה לכול אורך חייה ועד שקיעתה.

צ. שאר

קֵאֲרִית הַחַיִּים

היינו צעירים מאד
ועניים מאד
וחיינו טלאים
ובראנו ספרים
ובערב הלכנו לרקוד -
לפעמים היינו גם
מאושרים.

לאה גולדברג

אגמערשרייפט פונם קארטע-באניצער
 148
 148

די אויסענטייטייט פון דער מאהידימאט פון פועלי ציון
 פארשרייבט באשטעמט פאר קאמיטעט
 פאררשיצער
 דעם
 נר. פון ערטיקער ערב.

Z
P
O
=
K
N
li
V
A
V

תרבות
 הסודרות עברית לחינוך ולתרבות בפולניה
 העד המרכזי, רחוב פולין 11.
 ס. ק. א. 41.91
 סניף גור

№ 2

כרטיס-חבר

שם המשפחה עמנואל שם האב פולין

1934 28. 11 - 34

חומס
 הסניף

מפלגת פועלי ארץ-ישראל
 סניף חיפה

כרטיס-חבר

מספר (של המקום) .....
 המשפחה 115
 השם עמנואל
 הגיל 36 המקצוע מורה
 נכנס למפלגה 1936

מוכירות הסניף:

יום ..... לחודש ..... שנת .....

מפלגת אחדות העבודה - פועלי ציון

פנקס חבר מ. 23537

המשפחה 860
 השם עמנואל שם האב פולין
 שנת הלידה 1900 חבר משנת .....

מקצוע .....
 מספר פנקס החבר בהסתדרות .....
 מספר תעודת הזהות .....

מזכירות המרכז

חל אינני

חִבְרִיה

הַכֹּחַ הַחִבְרָתִי

אני בעצמי חניכת הכשרה, ובכל זאת אני מתנגדת לה במראה הנוכחי. אמנם הרבה אנשים מתעלים, גדלים ומעלים את רמת חייהם, לעומת זאת מעוותת ההכשרה אצל רבים מחבריה את המחשבה, לפעמים תכופות זה קורה אצל אלה שחושבים, כי קיבלו בהכשרה חינוך אנושי וחברותי למופת.

לדוגמא: "הקיבוץ קנה לי", "בקיבוץ עשו לי", "מהות הקיבוץ", הווי הקיבוץ". משפטים אלה שגורים כל כך בפי חברינו עד שגם אנחנו מתרגלים אליהם ושוכחים לחקור את מוצאם, שיש לו קשר הדוק מאוד להלך מחשבותיהם, והוא המשפיע העיקרי לאי נאמנותם של חברינו לקיבוץ בארץ. "למה לי לעבוד בקיבוץ והקיבוץ יתן לי, אעבוד לעצמי ואתן לעצמי". כמוכן מתעייפים מחקירת ההווי הקיבוצי (מפני שהוא מאוד דוגמטי) עד שמגיע ל"למה לי לחקור ולדעת הווי של מאות אנשים בזמן שההווי שלי מוכר וידוע לי".

דענת אלנו שמעתי מהרבה חברים שנמצאים בערים בא"י וחיים בתנאים מאוד קשים. יש להם איזה פחד שהקיבוץ יבלע אותם ויטול את רשותם. את הפחד הזה טיפחנו אנחנו בהכשרה. הפחד בהכשרה נעשה לדבר טבעי; מפחדים מהנהלת הקיבוץ, ממזכירות הגוש, מ"המרכז".

נרכש קצת אימון בזמן האחרון לשליחים, וזה רק הודות לכך שהם יושבים איזה זמן בתוך הקיבוץ, או מבליים את כל שליחותם בתוך קיבוץ אחד. תמיד המכריע בדעה ושהקיבוץ נוטה לו - הוא השליח או חבר ה"מרכז". זה שולל מאלה המעטים שכן יש להם אפשרות מחשבה ודין, את יכולתם בזמן שדעתם לא נשמעת בסבלנות כזו של "א מענטש פון אויבן".

כדאי לנו אנלי לפעמים לשגות ולתת לציבור להוציא מסקנות על אחריותו.

המסע אל קצו מתקרב,

אל מקום המעין החרב.

אל מקום אין גבעות, אין רמות,

יעצר - ולעד יעמד.

אשע תקחוקו אחרון

כקול הנחנק בגרון.

אביטה בדעוך שריד האש   האחז בי, מבט, ואחוז.

כמבט נאחז עוד ביש.   הה, בא המסע למחוז.   משה בסוק.

למה עוזבים את הקיבוץ?

שאלה זו אי אפשר להעמיד באופן כללי, וקל יותר לענות, למשל, למה עוזבים את יגור, רעננה, עין חרוד וכו'.

טרם שאנחנו ניגשים לברר שאלה זו נעבור על סוג העולים, שרובם הם העולים החדשים. הם עוד לא הספיקו להיקלט ולהיעכל בתוך חיי הקולקטיב וליהפך לחלק פעיל ממנו. אפילו בין הנשארים בתוכנו יש חלק לא קטן שרואה את הקיבוץ בתור מקום למילוי שאלותיהם הם, בלי לחשוב על מגמתו.

הקיבוץ זהו צורת חיים חקלאית או מעורבת, שלא יהיה לו קיום באם כל פרט לא ימצא בו סיפוק. למרות זה קבענו כללים שעל כל אחד להסתגל אליהם.

ומה רואים אנו בעוזבים? אנשים שרצו כי הקיבוץ יפתור רק את שאלותיהם הפרטיות, בלי להתעניין בשאלות הכלליות. במידה שלא מצאו סיפוק שכחו את כל המעלות והיתרונות ועזבו, נכון, שאין אנו חסרים ליקויים בכל הסידורים שלנו, אולם חבר שעזב הרי הוא מסכים עם כל הליקויים. הללו, עובדה שלא נלחם נגדם. הוא מאמין באמונה שלמה, כי זה בלתי אפשרי שהקיבוץ יהיה בלי ליקויים, ובחר לו דרך אחרת, אולי יותר גרועה.

אתסקיז הבחורה בהגנה

יש להבין אולי, כי אי אפשר למסור את השמירה על הנפש והרכוש לכל בן אדם, אולם אף פעם לא אסכים שיהיו בציבורנו, אנשים שלא יוכלו ולא ירצו להגן על עצמם. אנחנו לא עושים כמעט כלום, כדי לאפשר לכל אנשינו במאה האחוזים את היכולת להגן על עצמם.

אינני יודעת מה חשבו כליל שבת כל הבחורות שמ"תפקידן" היה רק ללבוש בגדים כהים. הרגשתי שלי היתה קשה מאוד. קבעו מקום ריכוז בבניינים יחד עם זקנים וילדים, וישמרו עלינו. אנחנו נידום בסתר ונקלוט הד היריות, בלי יכולת להגן על עצמנו. באם מבדילים אנו בין בחורות לבחורות בהתאם לעבודה, אף פעם התאמה זו לא נכונה ביחס להגנה עצמית.

אני דורשת לאפשר לימוד הגנה עצמית לכל הבחורות, בלי יוצא מהכלל.

יתגדל האדם השומר תוחלתו
מבוקר חייו עד יומו האחרון
אשר לבו לא סג וישר מעשהו -
ומגאולה לא נואש.
אשר בלבו סבל העולם ושמחתו,
שהוא זיוו בגילויו וסתרו.
לא תיתום עמו תקה ודרך ישרים לא תאבד.
יבורך יקר האדם לעד.
יתגדל האדם העברי על אדמתו
ויתקדש החי בזכרון החיים שנפקדו.
תמו חיים חתומים באדמת יגור,
בעמלה, בלב חבריה.
יהי זכרה לברכה בתוכינו.

